

Організаційна єдність як ознака юридичної особи.

Блашук Тетяна Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін НаУОА

Інститут юридичної особи є одним з найдавніших в цивільному праві, він досліджувався багатьма науковцями як вітчизняними, так і зарубіжними. Проте, зміни в законодавстві та потреби часу вимагають нового погляду на окремі характеристики цього відомого інституту.

Інституту юридичної особи не даремно відведено стільки місця в правовому регулюванні держави. Причиною цього є величезне значення цього учасника цивільних відносин. Саме юридичні особи володіють значною кількістю майна в державі. Саме юридичні особи є основними стовпами економіки держави. Інститут юридичної особи, як форма управління майном, є засобом підвищення підприємницької активності. Збільшення кількості юридичних осіб, їх обороту, веде до збільшення надходження податків в бюджет. Разом з тим в державі є потреба встановити чіткі правила щодо юридичних осіб з метою виведенню з тіні економіку.

Однією з найбільш важливих характеристик юридичної особи, що потребує чіткого врегулювання є її визначальні риси, які вирізняють її серед інших суб'єктів права і, зокрема однієї з головних ознак – організаційної єдності юридичної особи. Саме правова характеристика вказаної ознаки і буде метою нашого дослідження.

Цивільний кодекс УРСР у визначенні поняття юридичної особи містив вказівку на її ознаки. Цивільний кодекс України, в статті 80, що має назву “Поняття юридичної особи” не містить такого переліку ознак юридичної особи. Проте, аналіз інших статей глави 7 підрозділу 2 ЦКУ, та інших нормативних актів дає змогу прийти до висновку, що законодавець визначив ті ознаки, що необхідні для наділення учасника цивільних правовідносин статусом юридичної особи.

В питанні про ознаки юридичної особи серед науковців сьогодні поширена теза проте, що “немає підстав вважати, що змінився принциповий підхід до визначення ознак юридичної особи” [1,с.109]. Не відкидаючи цю тезу, вважаємо, що новий Цивільний кодекс України в питанні про ознаки юридичної особи відрізняється від ЦК УРСР і по-іншому підходить до їх визначення. ЦКУ прямо не вказує на перелік тих ознак юридичної особи, що містився в статті 23 ЦК УРСР.

Під поняттям ознак юридичної особи в науці розуміють “об’єктивні (реальні) якості особи, про яку йде мова” [2,с.52]. Такі якості належать юридичній особі, а не директору, колективу, членам. Говорячи про ознаки, ми “маємо на увазі характеристики, що складають зміст уявної форми юридичної особи” [3,с.12]. Інші автори вказують, що під ознаками юридичної особи слід розуміти такі внутрішні характеристики, що їй належать, кожна з яких необхідна, а всі разом – достатні, для того, щоб організація могла визнаватися суб’єктом права [4,с.112]. За своєю природою всі ознаки юридичної особи є соціальними, так як вказаний суб’єкт права є результатом соціально-історичного розвитку суспільства.

З метою якнайповнішого розкриття змісту юридичної особи, що можливо завдяки з’ясуванню і характеристиці її ознак, ознаки юридичної особи прийнято класифікувати на певні групи.

Залежно від сфери в якій присутні ці ознаки, ознаки юридичної особи класифікують на: економічні (майнова відокремленість, організаційна єдність) правові (наявність правосуб’єктності, здатність нести відповідальність, здатність бути відповідачем та позивачем в суді, законність створення, наявність статуту).

Залежно від того, стосуються матеріального права чи процесуального ознаки юридичної особи поділяють на матеріальні (внутрішня організаційна єдність та зовнішня автономія, економічна єдність і відокремленість майна, керівна єдність, функціональна єдність) і процесуальні (здатність бути відповідачем та позивачем в суді, виступати в суді від свого імені) [5,с.134].

Деякі автори пропонують поділяти ознаки юридичної особи залежно від їх значення: головні (визначаючі, суттєві, необхідні) та індивідуалізуючі (додаткові) [3,с.13].

Оскільки ЦКУ України по новому підходить до визначення поняття юридичної особи, то слід здійснити класифікацію ознак юридичної особи з урахуванням положень ЦКУ. Традиційно поняття юридичної особи, як і будь-яке інше, визначають через її ознаки.

Аналіз легального поняття юридичної особи дає змогу прийти до висновку про те, що ознаки юридичної особи можна поділити на ті, що закріплені безпосередньо в законі і інші ознаки. Така класифікація ґрунтується на законі, дає змогу приділити увагу законодавчо закріпленим ознакам юридичної особи.

У літературі час від часу постає питання щодо того, яка з ознак юридичної особи головна у правовій характеристиці юридичної особи. Деякі науковці такою називають можливість участі юридичної особи в цивільних правовідносинах від свого імені [6,с.706], інші вважають, що нею є наявність відокремленого майна [7,с.52], треті – вказують як на визначальну рису на самотійну майнову відповідальність юридичної особи [8,с.131; 9,с.98].

Однак слід визнати, що ці суперечки мають головним чином теоретичну спрямованість, оскільки з погляду практичного усі ознаки юридичної особи є однаково важливими. Цю точку зору поділяє й сучасна українська цивілістика [1,с.111; 10,с.35].

Інша справа, що при законодавчому визначенні головне значення надавалося юридичній особі як організації. Тобто, законодавець визнає юридичною особою те соціальне утворення, щодо якого вважає це за необхідне. Хоча й це, жодним чином не применшує ваги граничної визначеності ознак юридичної особи, що їх набуття, за загальним правилом, має бути винятковою підставою визнання за організацією юридичних властивостей правоздатності, дієздатності та деліктоздатності.

Стаття 80 Цивільного кодексу України вказує, що юридичною особою є організація. В теорії ця частина легального тлумачення дозволяє виділити в

юридичній особі організаційну ознаку – *організаційна єдність*. Поняття організації кодексом не визначено.

Термін “організація” (від фран. *organization*, лат. *organizo* - надаю впорядкованого вигляду) в сучасній мові має багато значень.

В соціальних науках можна визначити основні значення, що надаються цьому терміну: 1) організація, як сукупність процесів і дій, що ведуть до утворення і удосконалення зв'язків між частинами цілого, як діяльність спрямована на упорядкування чого-небудь 2) організація як певне соціальне утворення, (суспільний організм), тобто об'єднання людей, що спільно реалізують деяку програму або ціль. 3) організація як внутрішня упорядкованість більш менш диференційованих частин цілого обумовлена його будовою [11,с.463].

Організація є предметом дослідження соціології. Організацією називається сукупність соціальних відносин – закритих або обмежених доступом ззовні – у якій регулювання здійснюється особливою групою людей (М. Вебер), організація – система стійких соціальних відносин свідомо формованих з ясно вираженим і безперервним спрямуванням на досягнення деяких специфічних цілей і завдань (А. Стинчкомб) [12].

Цікавим є погляд деяких авторів, на організацію з точки зору соціальної психології та юриспруденції [13,с.55], що дозволяє виділити в організації такі риси: - наявність спільних цілей членів організації (інтереси при цьому можуть бути різними, але вони мають бути зв'язані з досягненням загальної цілі діяльності організації)і саме ця ціль (цілі) є ціллю організації; - завдання організації (обумовлені її ціллю) розподіляються серед різних позицій в ній, як офіційні обов'язки певних осіб; - ієрархічна побудова організації (як правило у формі піраміди) в якій кожна особа відповідальна перед вищестоящими особами і наділена владою над особами, що є в її підпорядкуванні; - наявність системи норм і правил, що регулюють режим роботи і внутрішню діяльність організації; - у відносинах з “зовнішнім світом” у справах організації посадова особа виступає від імені організації.

Таким чином, організація є поняттям, що включає в себе декілька складових частин, що дає змогу пов'язати її з ознакою організаційної єдності юридичної особи.

Роль і значення “організаційної єдності” визначаються її місцем у системі ознак юридичної особи що вона виконує, забезпечуючи організації можливість самостійно діяти як суб'єкту цивільних відносин при реалізації нею власної правосуб'єктності. Її варто розглядати як необхідний механізм, юридичний засіб для досягнення поставлених перед організацією цілей. У цивілістичній літературі досить уваги приділялося проблемам визначення місця цієї ознаки і її юридичної ролі. Різні автори по різному підходять до визначення поняття організаційної єдності.

О. С. Іоффе говорить про “організаційну єдність” як про необхідну ознаку організації, суть якої полягає в тому, що усередині організації складається така система відносин, завдяки якій вона стає єдиним цілим, очолювана відповідним органом — одноособовим (наприклад, директором) чи колегіальним (наприклад правлінням) [14,с.130].

С. Н. Братусь теж вказує на те, що організаційна єдність забезпечує діяльність колективного утворення як єдиного цілого (внутрішня структура юридичної особи, визначення його особливих цілей і задач, компетенція його органів, порядок, їхньої діяльності, порядок припинення юридичної особи і т.д.). Одночасно він зазначає, що внутрішня структура суспільного утворення впливає на характер його відносин із третіми особами та на характер її правосуб'єктності [15,с.91].

Тим самим вказані автори розглядають організаційну єдність як спосіб організації необхідних внутрішніх зв'язків, що забезпечують єдність і цілісність конструкції юридичної особи, що відображається в її установчих документах.

Схожі думки висловлені також М. Брагінським [16,с.93] та І. В. Єлісеєвим, при чому останній зазначає, що завдяки цьому стає можливим перетворити бажання безлічі учасників у єдину волю юридичної особи в цілому, а також несуперечливо виразити цю волю зовні [4,с.107].

Організаційна єдність, забезпечуючи реалізацію юридичною особою своєї правоздатності, має на меті вирішення певних завдань. По-перше, робить доступним для сприйняття третіми особами, шляхом вираження через організаційно правову форму існування юридичної особи, елементи внутрішнього устрою, чим забезпечує можливості придбання суб'єктивних прав і створення обов'язків як через органи юридичної особи, так і іншими способами. По-друге, визначає порядок формування органів юридичної особи, їхню компетенцію, місце і роль того чи іншого елемента їхньої побудови при здійсненні дій організацією. По-третє, служить способом формування волі юридичної особи і її вираження. По-четверте, забезпечує єдність елементів, що складають внутрішню структуру організаційних зв'язків юридичної особи. По-п'яте, є способом забезпечення управління майном організації. І, нарешті, по-шосте, виступає способом узгодження інтересів осіб, включених у структуру внутрішньої організаційної єдності юридичної особи.

Визнаючи організаційну єдність істотною ознакою юридичної особи і визначаючи її як правову категорію, слід, досліджуючи це поняття, знайти ті складові (елементну базу), що дозволять його пізнати. Ці складові (елементи) і є та необхідна сукупність явищ, що пізнаються, які є змістом ознаки “організаційна єдність”.

С. Н. Братусь говорить про дві такі складові:

- колективне утворення як єдине ціле;
- його вираження або в статуті (положенні), або в законі, що визначає порядок діяльності юридичної особи [15,с.92].

В. С. Якушев, погоджуючись з тим, що “організаційна єдність” закріплюється статутом (положенням) юридичної особи, стверджує, що наступним елементом установлення цієї категорії виступає “внутрішній устрій суспільного утворення, що виявляється в розмежуванні і взаємозв'язку окремих структурних підрозділів юридичної особи і підпорядкуванні їх єдиному керівному органу” [5,с.135].

В. П. Грибанов і Е. А. Суханов стверджують, що в зміст ознаки юридичної особи “організаційна єдність” включені наступні елементи:

чітка внутрішня структура організації; наявність органів керування і відповідних підрозділів для виконання своїх функцій; закріплення такої єдності в статуті відповідно до вимог законодавства [17,с.77];

І. В. Єлісеєв вважає, що складовими частинами “організаційної єдності” є: визначення ієрархії, співвідпорядкованості органів керування (одноособових і колегіальних), що складають його структуру; чітка регламентація відносин між учасниками такої єдності; закріплення цієї єдності в установчих документах (статуті чи установчому договорі) і нормативних актах, що регулюють правове положення того чи іншого виду юридичних осіб. [4,139]

Розкриваючи сутність “організаційної єдності”, О. С. Іоффе говорить, що це: внутрішня система відносин, завдяки якій юридична особа стає єдиним цілим, очолюваним відповідним органом; вираження цієї єдності в статуті (положенні), яким визначається коло покладених на організацію функцій.

Вдалою є елементна база ознаки “організаційна єдність”, що пропонує В. В. Долинська [18,с.74], яка стверджує, що вона відображає: наявність системи істотних соціальних взаємозв'язків, за допомогою яких люди поєднуються в єдине ціле; наявність внутрішньої структури, функціональної диференціації; наявність визначеної мети утворення і функціонування.

Привабливість її позиції в тім, що вона, так само як і О. А. Красавчиков, бачить у “організаційній єдності”, насамперед, систему організаційних зв'язків. Такій підхід до організаційної єдності дозволяє застосовувати цю ознаку і до юридичної особи, що складається з одного учасника, яка проте має деякі особливості і потребує окремої уваги.

Організаційна єдність передбачає, встановлену законом можливість вибору організаційно - правової форми юридичної особи. Інколи, організаційно-правову форму юридичної особи відносять до ознак юридичної особи [3,с.44], вказуючи, що саме форма визначає тип, структуру, побудову, способи внутрішніх взаємовідносин, режим формування волі і її вираження організації. Форма сприяє типізації юридичних осіб. Проте на наш погляд, більш вірно було б розглядати організаційно – правову форму в рамках ознаки організаційної єдності юридичної особи. Визначаючись з організаційної формою юридичної

особи засновник засновники визначає і організаційну структуру, обирає передбачену законом форму взаємовідносин в юридичній особі.

Організаційна єдність передбачає також можливості для формування органів юридичної особи. Органи юридичної особи можна поділити (за кількістю членів) на колективні і одноосібні; (за повноваженнями) на керівні виконавчі і контрольні; (за функціями) які мають універсальні функції і ті, що виконують чітко визначені функції; (за часом дії) тимчасові і постійні. Вказана класифікація демонструє можливості якими наділені учасники юридичної особи щодо вибору організаційної структури юридичної особи.

На практиці виникає запитання – чи може директор, як керівник юридичної особи, укласти договір з юридичною особою, або чи може одна особа будучи керівником двох юридичних осіб одночасно укласти договори від імені цих юридичних осіб [19].

Думки авторів щодо вказаного питання розходяться. Одні, обґрунтовуючи тим, що директор є представником юридичної особи, а отже не може укласти договори у своїх інтересах з особою інтереси якої він представляє, приходять до висновку, про те, що договір директора і юридичної особи не може бути укладений [20]. На думку вказаних авторів такий договір може бути визнано недійсним (очевидно за позовом податкових органів). Обґрунтуванням такого підходу є теорія фікції відповідно до якої директор є представником юридичної особи, і лише через представництво юридична особа, як не дієздатний суб'єкт, може набувати прав.

Інший підхід полягає в тому, що директор юридичної особи є органом юридичної особи. Директор має право діяти в інтересах юридичної особи, в діях директора діє юридична особа. Таким чином, укладаючи договір з юридичною особою директор з одного боку діє як орган юридичної особи, а з іншого як фізична особа. В основі такого підходу лежить реалістична теорія юридичної особи. Такий же підхід визнано на сьогоднішній день практиками [21] і судовими органами [22].

Звучали думки, що слід відмовитися від ознаки організаційної єдності взагалі, що ця ознака не є суттєвою для дослідження суті юридичної особи.

Вважаємо, що відмова від “організаційної єдності”, як ознаки юридичної особи приведе до неможливості існування організації як суб'єкта цивільних відносин. Надані законодавцем можливості організації внутрішніх правових зв'язків у відповідних формах служать визначеним цілям: узгодження інтересів осіб, що володіють речовими чи зобов'язальними правами стосовно майна юридичної особи; вирішення проблеми управління майном, у тому числі в інтересах цих осіб; визначення способів формування його волі і її вираження; формування внутрішніх організаційних зв'язків і, у кінцевому рахунку, забезпечення здатності юридичної особи брати участь у цивільному обороті як суб'єкта правових відносин, тобто реалізувати власну правосуб'єктність.

Саме тому необхідність наявності ознаки “організаційної єдності” в більшості юристів не викликає сумніву.

Отже, з аналізу легально визначення поняття юридичної особи приходимо до висновку, про те, що найперше юридична особа повинна бути організацією. Тобто, закон визначає найпершою ознакою юридичної особи – організаційну єдність. Організаційна єдність, як ознака включає в себе декілька елементів які в сукупності варто розглядати, як необхідний механізм, юридичний засіб, для досягнення поставлених перед організацією цілей. Організаційна єдність є необхідною ознакою, яка дозволяє об'єднати інтереси декількох осіб в одне організаційне утворення.

Узагальнюючи, організаційну єдність можна визначити як надані законом юридичні можливості, у межах встановлених організаційно-правових форм існування юридичної особи, визначати і встановлювати систему внутрішніх зв'язків елементів, що складають її конструкцію, з метою забезпечення їхньої єдності і можливості організації виступати як суб'єкта цивільних відносин.

1. Цивільне право України: У 2 кн. / За ред. Дзери О.В. – К., 2002. – Кн. 1. – 874с.
2. Красавчиков О.А. Сущность юридического лица // Советское государство и право. - 1976. - № 1. – С. 47-55.
3. Цирульников. В.Н. Определение юридического лица как субъекта гражданского права: Учеб. пособ. – Волгоград, 2001. – 67с.
4. Гражданское право. Учебник. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. - М., 2002. – Т.1. – 616с.
5. Советское гражданское право. Учебник в 2-х т. Т.1/ Под ред. О.А. Красавчикова. – М., 1985. – 544с.

6. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. – М.-Л., 1948. – С. 706.
7. Советское гражданское право: Субъекты гражданского права/ Под ред. С.Н. Братуся. – М., 1984. – 288с.
8. Советское гражданское право / Под ред. В.А. Рясанцева. – М., 1986. – 561с.
9. Богданов Е.В. Сущность и ответственность юридического лица. // Государство и право. - 1997. - № 10 – С. 97 - 101.
10. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саниахметова. – К.: Істина, 2003.
11. Философский энциклопедический словарь. / Гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев – М., 1983. – С. 463.
12. Див. Зміст ознаки організаційної єдності внутрішньогосподарського підрозділу підприємства. І. Мащенко // Право України. - 2003. - № 8. – С. 62-65.
13. Бараненков В.В. Понятия юридического лица в современном гражданском праве России. // Государство и право. - 2003. - №11. – С. 53-59.
14. Иоффе О.С. Советское гражданское право. М. 1967. – С. 130.
15. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М., 1950. – 368с.
16. Комментарий части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации. - М.: Редакция журнала "Хозяйство и право", Фирма "СПАРК", 1995. – С.93.
17. Гражданское право / Под ред. Суханова. - М., 1993. – 487с.
18. Гражданское право / Под ред. А.Г. Калпина и А. И. Масляева. - М., 1997. - Ч. 1 – 239с.
19. Шадура Д. Всеобщий представитель — одно лицо. Может ли одно и тоже лицо подписывать двусторонние договора? // Юридическая практика. - № 31 (241). – 31.07.02. – С. 14-15.
20. Про обмеження щодо кількості підприємств різних форм власності, в яких як засновник і керівник може бути одна особа. Лист, Держпідприємництво України від 12.11.2001. // Бухгалтер. - 2001. - N 35.
21. Гусейнов Я. Особенности сделок с недвижимостью // Юридична практика. - № 19 (333). - 11.05.2004. – С. 15.
22. Постанова Вищого господарського суду України від 02.08.2001 по справі №2/487 // Вісник господарського судочинства. – 2002. №2. – С. 162.